

VI. На захист Рад

Українські радянські війська мужньо чинили опір австро-німецьким окупантам. Але сили були нерівні. На кінець березня 1918 року війська загарбників підійшли до Криворіжжя. Бої велись в районі станцій Долинської, П'ятихаток, Вечірнього Кута, Кривого Рога, Довгинцево, Радушної. В боях брав участь Перший Криворізький революційний полк та інші загони червоноармійців. Тим часом проходила евакуація радянських установ, рухомого залізничного складу, продовольства, майна і цінностей. Партійна організація мобілізувала в армію переважну більшість комуністів. Вони були включені до складу 1-го Криворізького революційного полку. Тільки невелика частина більшовиків залишилась в басейні для підпільної роботи.

Криворізький революційний полк та інші частини з боями відступили через Олександрівськ, Волноваху на Царицин і Дон. У цих боях вони понесли великі втрати. Тому в Царицині Криворізький полк був включений до складу 5-го Луганського революційного полку. У цій частині брали участь в обороні Царицина влітку 1918 року Валявко, Тинок, Зорте, Міхно, Кузнецов, Нетреба, Подшибиткін, Ігнат'єв та інші більшовики з Криворіжжя. Смертю хоробрих загинули Біляєв, Ледок, Кутовий, Роконвальд та інші бійці-криворіжці.

Згодом частина криворіжців була направлена з Царицина в Унечу і ввійшла там в Таращанський партизанський полк.

Друга група криворізьких червоноармійців, якою командували О. Ішков та Ф. Москаленко, в Ростові перейшла Дон і влилась у Першу зведену Північно-Кубанську дивізію. О. Ф. Ішков став командиром цієї дивізії. Вона входила до складу 11-ї Армії. У цю ж армію в складі Першого Чорноморського (Кримського) полку ввійшов Ордо-Василівський червоногвардійський загін, яким командували П. Кращенко і А. Задорожний, та інші загопи.

Евакуйовані з Криворіжжя залізничники були направлені Радянським урядом на Поволжя, де брали участь у постачанні військ Східного фронту. Через деякий час одного з них — більшовика М. М. Семибрата — ЦК РКП(б) повернув на підпільну роботу в басейні.

Австро-німецька окупація Криворіжжя розпочалась в кінці березня і продовжувалась до початку листопада 1918 року. Окупанти встановили жорстокий режим грабежу, терору і насильств. У травні 1918 року карателі заарештували групу криворізьких підпільників та зв'язаних з ними робітників — В. Чередниченка, І. Калиниченка, Ю. Умникову, С. Харитонова, П. Цину і Мазура.

Вони були страчені 2 червня поблизу с. Катеринівки.¹ У червні була заарештована підпільна більшовицька група на Ростковському руднику в складі Приймака, Алещенка, Сирічка, Фесенка, Семенова і Сальникова. З великими труднощами, об'єднаними зусиллями криворізьких та катеринославських робітників удалось вирвати цих підпільників із лап петлюрівсько-гетьманської контррозвідки. Але окупанти не залякали трудящих басейну. Гірники відмовлялися працювати на рудниках, залізничники взяли участь у всеукраїнському страйкові. Весною 1918 року на Криворіжжі і в його околицях розпочався партизанський рух робітників і селян. В ряді місць відбулись їх збройні сутички з німецькими військами. Влітку і восени партизанська боротьба набула широкого розмаху.

В липні 1918 року в Москві відбувся I з'їзд українських більшовицьких організацій. З'їзд оформив Комуністичну партію (більшовиків) України як складову і невід'ємну частину РКП(б). Криворізьких більшовиків на з'їзді представляв П. П. Сиволап.² Постанови з'їзду сприяли посиленню визвольної боротьби українського народу проти австро-німецьких імперіалістів.

Влітку під прикриттям профспілки «Горнотруд» утворилась підпільна організація більшовиків, яка повела підготовку до збройного повстання. Вість про перемогу революції в Німеччині і відхід німецьких військ стала сигналом до збройного повстання. 15 листопада 1918 року, слідом за Катеринославом, відбулось переможне збройне повстання проти гетьманської влади на Криво-

---

¹ Газета «Красный горняк», 1927, 5 і 6 листопада.

² Борці за Жовтень на Катеринославщині. Дніпропетровськ, 1958, стор. 139.

ріжжі.¹ Але скоро в місто вдерлись війська петлюрівської Директорії. Розпочалась партизанська боротьба проти банд петлюрівців.

З підходом наступаючих радянських військ партизани Криворіжжя вступили у взаємодію з частинами 2-ї Української Радянської дивізії і за її допомогою до 10 лютого повністю звільнили територію басейну та навколишніх сіл від петлюрівських військ. В місті встановилась влада революційного комітету, очолюваного В. О. Сальниковим. 10 лютого 1919 року ревком оголосив про відновлення в басейні Радянської влади та утворення тимчасового виконкому Рад.

Тимчасовий виконком підготував скликання I з'їзду Рад Криворізького району. З'їзд відбувся 26 лютого. Його учасники схвалили діяльність тимчасового виконавчого комітету Криворізької Ради та обрали делегатів на Всеукраїнський з'їзд Рад. З'їзд утворив Криворізький повіт із 30 волостей, які до революції входили в суміжні Катеринославську і Херсонську губернії, але тяжіли до Кривого Рога. Новий повіт увійшов до складу Катеринославської губернії. З'їзд закінчив свою роботу обранням виконкому Криворізької повітової Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.² Слідом за організацією повітового радянського органу був утворений Криворізький повітовий комітет КП(б)У. Стала виходити повітова газета «Известия».

У зв'язку з підготовкою до губернського з'їзду Рад у квітні відбувся II повітовий з'їзд Рад Криворіжжя. На

---

¹ Див. М. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918—1920 рр.). К., 1951, стор. 82

² І. К. Рибалка. Відновлення Радянської влади на Україні (1918—1919). Х., 1957, стор. 150—151.

цьому з'їзді головою повітового виконкому Рад був обраний П. П. Сиволап, що повернувся в місто.

Партійні, господарські та радянські органи повіту розгорнули роботу по відбудові рудників та залізничного транспорту. В березні 1919 року три рудники басейну розпочали видобуток руди.

Під керівництвом комуністів у повіті стали утворюватись організації селянської бідноти — комітети бідноти. Разом з Радами вони керували наділенням селян землею, організовували весняну посівну кампанію, рішуче боролась проти куркульства. Діяльність комбідів та сільських Рад сприяла здійсненню рішення VIII з'їзду РКП(б) про зміцнення союзу робітничого класу з середнім селянством.

Та скоро обстановка ускладнилась через зраду Григор'єва, контрреволюційні банди якого в травні захопили значну територію на півдні Правобережної України. Наступаючи на Катеринослав, 10 травня заколотники напали на Кривий Ріг, розігнали в місті радянські установи, вчинили звірячу розправу над мирним населенням і пограбували його.

Партійна організація перейшла в підпілля. Підпільний комітет для боротьби з григор'євцями за кілька днів утворив Перший Криворізький Комуністичний полк. На чолі полка було поставлено військового спеціаліста К. Мохура та комуніста П. Мануйлова.

Для розгрому банд Григор'єва Радянський уряд направив групу військ під командуванням героя громадянської війни О. Я. Пархоменка.

Звільнивши 14—15 травня Катеринослав, ці війська розгорнули наступ по лінії Катеринослав—Довгинцево—П'ятихатки. З підходом групи військ Пархоменка в неї влився Перший Криворізький Комуністичний полк. За наказом командуючого полк виступив на станцію Бла-

китна, де брав участь у боях проти заколотників і в переслідуванні їх.

З ліквідацією григор'євців у місті відновились нормальна діяльність радянських установ, повітового комітету партії, професійних спілок. Більшовики посилили політичну роботу в масах. З ініціативи повітового комітету партії, підтриманої передовою молоддю, був покладений початок комсомольській організації міста. Перший комсомольський осередок був оформлений 15 червня 1919 року на міських зборах молоді. До нього ввійшли Дольников, Павлоцький, Кричевський, Павлов, Бездольний та інші юнаки, всього до 15 комсомольців.

Не встигли трудящі ліквідувати наслідки нападу банд Григор'єва, як нова загроза нависла над містом. В кінці липня до Криворіжжя підступили війська Денікіна. Криворізькі червоноармійці мужньо боролись з ворогом. В одному з боїв (під Білою Криницею) Комуністичний полк поніс великі втрати. Із Криворіжжя радянські частини відступили в район Одеси, де влились у Південну групу військ Червоної Армії.

З 9 серпня 1919 року, захопивши Криворіжжя, денікінці та інтервенти Антанти встановили на його території, як і в інших місцях, режим жорстокого терору. Робітники і селяни Криворізького повіту продовжували боротьбу з білогвардійцями. Організатором цієї боротьби був підпільний комітет більшовиків, керований комуністом А. Воробйовим. Підпільники-комуністи і комсомольці вели політичну роботу серед трудящих, створювали в басейні та навколишніх селах партизанські загони, керували їх бойовими діями проти денікінців.

З наближенням радянських військ боротьба трудящих проти білогвардійців посилилась. В кінці грудня в місті почалось нове повстання. На початку січня 1920 року повсталі вигнали денікінців. Але через кілька днів

місто було зайняте відступаючими частинами ворога. Та затриматись тут їм не вдалось. На територію басейну вступили частини 45-ої стрілецької дивізії Червоної Армії під командуванням І. Е. Якіра. На Криворіжжя дивізія поповнилась місцевими робітниками і селянами. Частина їх вступила також в кавалерійську бригаду Г. І. Котовського, яка формувалась у с. Лозоватці Криворізького повіту. Багато молодих криворіжців тут вперше зустрілися з комсомольцем, майбутнім письменником Миколою Островським.

Із звільненням міста від денікінців у басейні була остаточно відновлена влада Рад. Стали функціонувати спочатку ревком, а згодом повітовий виконавчий комітет Рад та інші радянські установи. В середині 1920 року повітовий комітет КП(б)У об'єднував, крім виробничих осередків Кривбасу, 18 волосних партійних організацій. Була відновлена міська комсомольська організація. Весною стали виникати перші комсомольські організації в селах Криворізького повіту. В зв'язку з цим спочатку був утворений міський, а влітку 1920 року і повітовий комітет комсомолу.

Організаційно і політично зміцнюючись, місцеві радянські установи і громадські організації після розгрому Денікіна приступили до налагодження нормального політичного і господарського життя Криворіжжя. Енергійні зусилля були спрямовані на відбудову транспорту та дрібних підприємств, проведення водовідливних робіт на рудниках, організацію весняної посівної кампанії на селі та поліпшення продовольчого становища.

Велику роль у відбудовних роботах відіграли комуністичні суботники. Весною 1920 року в повіті було проведено чотири масові суботники, в яких брали участь

---

¹ Газета «Известия» (Катеринослав), 1920, 4 червня.

комуністи і комсомольці, робітники і селяни, службовці та учні. Всеросійським суботником 1 травня 1920 року в Кривому Розі було охоплено понад тисячу чоловік. Восени таким же масовим був суботник, присвячений Міжнародному юнацькому дню.

Повітовий комітет партії, виконком Ради та громадські організації протягом 1920 року розгорнули велику політичну роботу в масах, роз'яснюючи політику Комуністичної партії та Радянської влади.

Відчутну допомогу місцевим більшовикам подав агітпоїзд ВУЦВКу на чолі з видатним діячем Комуністичної партії та Радянської держави Г. І. Петровським, який 28—30 серпня 1920 року побував на Криворіжжі. Всеукраїнський староста відвідав Карнаватку, Кривий Ріг, Інгулець, а в повіті — Лозоватку, Гур'ївку, Богоблагодатне і Широке.¹ На зборах комуністів, робітників і селян він виступав з промовами, в яких роз'яснював чергові політичні, воєнні та господарські завдання, закликав до активної участі в їх здійсненні, до зміцнення Радянської влади. Восени 1920 року по південних районах Криворізького повіту таку ж поїздку здійснив голова ВЦВК Михайло Іванович Калінін.

Трудящі Криворіжжя одностайно підтримували владу Рад. Вороги ж не раз робили безуспішні спроби не дати їй зміцніти. Ось чому в повіті розгорнулася боротьба з куркульським бандитизмом.

Робітники і селяни Криворіжжя взяли активну участь у розгромі третього походу Антанти на Радянську країну. На фронт проти білополяків було послано половину складу партійної і близько 20 процентів комсомольської організацій. Багато трудящих влилось у добровольчі частини, що формувались на території Катеринослав-

¹ Голова Центрального Виконавчого Комітету України тов. Петровський серед робітників і селян. Х., 1920, стор. 13, 14, 31.

ської губернії, та в частини Першої Кінної армії С. М. Будьонного, що проходили через Криворіжжя на польський фронт. Пізніше, коли війська Врангеля зайняли частину Криворізького повіту, особливо під час їх наступу на Апостолово, була проведена мобілізація комуністів і комсомольців Криворіжжя на Південний фронт.

Радянський народ, керований Комуністичною партією, переміг об'єднані сили інтервентів і білогвардійців. З розгромом Врангеля громадянська війна в країні була в основному закінчена. Відстоявши справу Жовтня, захистивши владу Рад, трудящі Криворіжжя разом з усім народом приступили до мирного соціалістичного будівництва.

VII. Роки відбудови

Після переможного закінчення громадянської війни Комуністична партія мобілізувала радянський народ на відбудову народного господарства. Криворізький гірничорудний басейн був повністю зруйнований: всі шахти і кар'єри затоплені, наземні споруди та машини знищені або пошкоджені, електростанції виведені з ладу.

У документі «Рудовидобувна промисловість та управління нею» говориться, що «...від багатьох рудників залишилися лише одні зіяючі отвори шахтних стовбурів та шурфів, а навколо «хоч шари покоти». Із останніх більш щасливих рудників картина була не така жахлива, але також все, що можна було спалити, зірвати, потягнути, все це на рудниках за малим виключенням

не уціліло».¹ Інтервенти і білогвардійці нанесли басейну збитки на суму в 124,3 млн. крб. в цінах 1913 року.

В руїнах лежав Гданцівський металургійний завод. В березні 1921 року на рудниках працювало 2000 робітників — переважно сторожів. За 5 місяців 1921 року басейн не одержав жодного вагону донецького вугілля. В таких умовах цілою подією було виділення для гірників 2000 пар личаків. В Криворізькому повіті діяли великі та малі банди, які заважали нормальній роботі.

Керуючись рішеннями ІХ (1920 рік) і Х (березень 1921 рік) з'їздів, Комуністична партія розгорнула боротьбу за відродження всього народного господарства і особливо вирішальних його ланок Кривбасу. В 1920 році і в першій половині 1921 року вищі господарські органи країни ухвалили ряд постанов, які підкреслювали велике значення басейну для побудови соціалізму і визначали заходи його відбудови. В постанові Ради Праці та Оборони вказувалось, що відбудова рудників є військово-бойове завдання, а тому необхідно у всіх відношеннях порівняти Кривбас до Донбасу.²

В перші місяці 1921 р. Кривбас перебував на воєнному становищі. Тут діяла комендатура, працювали 1000 трудармійців, які відбудовували шахти і захищали рудники від нальотів банд. Велику роботу по зміцненню Радянської влади провели Революційний комітет (ревком) залізорудного району та повітова надзвичайна комісія. Для боротьби з бандитами робітники та незаможники повіту створили 8 загонів.

---

¹ Центральний Державний Архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР м. Харкова (далі ЦДАЖР УРСР), ф. 39, оп. 1, од. зб. 16, арк. 181.

² ЦДАЖР, ф. 39, оп. 1, од. зб. 50, арк. 15, 18, од. зб. 101, арк. 46.

Героїчну боротьбу криворізьких гірників за руду очолювали комуністи, ряди яких швидко зростали за рахунок кращих робітників рудників. В жовтні 1921 р. відбулися збори партійної організації Кривого Рога, які обговорили доповідь про X з'їзд і ухвалили мобілізувати всі сили на відродження басейну. В резолюції зборів говорилося:

«Заслухавши доповідь про роботу і рішення X з'їзду РКП(б), загальні збори беруть на себе обов'язок виконувати всі нові завдання... незважаючи ні на які труднощі. Всі члени партії повинні докласти максимум своєї енергії в черговій роботі.

Без хникання, з новою силою взятися за роботу, що повинна стати гаслом в боротьбі нашої організації».¹

Активну участь у відбудові Кривбасу взяли профспілки. В 1922 році було створено губернський відділ спілки гірників. Тільки за два останні роки відбудовного періоду профспілкові організації вирости з 13066 членів до 34000. Профспілкові організації проводили виробничі конференції, делегатські збори, які вирішували питання боротьби за підвищення продуктивності праці.

Дійовими помічниками партійних організацій у боротьбі за руду були комсомольці. В 1922 році на рудниках працювало 6 комсомольських осередків. В майбутньому їх кількість зростає.

Криворізькі гірники проявляли високу політичну свідомість і масовий героїзм, про який тоді влучно сказав в своєму наказі керуючий Південнорудним трестом І. І. Матрозов.

«Робітники Криворізького басейну, як добра мати,— говориться в наказі,— не тільки берегли рудничне госпо-

---

¹ Партархів інституту історії партії при ЦК КП України, ф. 32, оп. 32—1, од. зб. 114, арк. 79.

дарство, але й проявили багато героїзму і мужності, впертої праці, щоб це багатство підняти й розвинути.

Робітники Криворізького басейну перенесли тяжкі і жахливі моменти бандитизму, безпощадного голоду, безгрошів'я і цілий ряд інших моментів, які тяжко лягли на них матеріально, але криворізькі гірники не падали духом і твердо вірили, що Криворізький басейн буде жити».

Під керівництвом партійної організації, долаючи труднощі, гірники і будівельники вели героїчну боротьбу за відродження басейну. Героями відбудовного фронту стали вантажник Я. М. Камков, десятник П. П. Баранов, бригадир А. П. Прейс, технік Раїн, ветерани-гірники Павлов, Сипаєв, Пастушенко та ін.

Повільно, але впевнено розгортались відбудовні роботи. Було вирішено відбудувати три рудники — Галковський (нині Кірова), Ростковський (Жовтневий) і Шмаковський (нині ім. К. Лібкнехта). Але для цього потрібно було паливо. І тут криворізькі гірники проявили цінну ініціативу: використати місцеве родовище бурого вугілля. Радянський уряд підтримав трудящих. Було закладено буровугільний рудник «Свобода». На кінець першого півріччя 1921/22 господарського року тут вже працювало 2 шахти. Сюди в першу чергу спрямовувались наявні матеріали, ліс, продовольство, одяг. За цей час криворізькі вугільники добули 46923 пуди палива, яке йшло для потреб водовідливу, опалювання установ і квартир робітників.¹ Це дозволило восени 1921 року пустити дві електростанції і розпочати водовідливні роботи та ремонт деяких шахт, естакад, під'їзних шляхів тощо. В листопаді 1921 року дали руду всі три рудники — Шмаковський, Галковський і Ростковський. На

---

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 39, од. об. 18, арк. 47.

заводі «Пневматик» проводився ремонт моторів, виготовлялось обладнання для олійниць, запасні частини для сільськогосподарських машин, предмети широкого вжитку. На Гданцівському металургійному заводі відновили роботу майстерні. Тут проводився ремонт локомотивів, вагонів, платформ.

Велике значення для відбудови Кривбасу мала перебудова роботи гірничорудних підприємств відповідно до рішень X з'їзду РКП(б). В червні 1922 року був створений Південнорудний трест (ПРТ), який діяв на основах господарського розрахунку (тривалий час його очолював відомий революційний діяч П. П. Сиволап).

В останні роки відбудовного періоду відродження гірничодобувних підприємств проходило більш прискореними темпами. Стало до ладу ще три рудники — Ленінський, Карнаватський і Саксаганський, готувались до пуску багато інших. В 1924 році розроблено перспективний план розвитку гірничорудної промисловості Кривбасу на 1924—28 роки.

28 лютого 1925 року питання про розвиток Кривбасу розглянув Наркомат Робітничо-Селянської інспекції СРСР. Він визначив курс на будівництво нових шахт, розширення геологорозвідувальних робіт, спорудження нових електростанцій, механізацію виробничих процесів, неухильне підвищення продуктивності праці.

Героїчна боротьба гірників Кривбасу дала відчутні наслідки. В кінці відбудовного періоду працювало 6 найбільших рудників, готувалося до пуску ще 14 і закладено два нові рудники. Кривбас обслуговувало 6 відбудованих електростанцій, одна новозбудована на Жовтневому руднику, закладено нову електростанцію. За роки відбудови видобуток руди зріс до 47,8 процента довоєнного рівня. Кількість робітників становила 11802 чол., продуктивність праці зросла в 1,5 раза.

В тісному зв'язку з відродженням гірничорудної промисловості відбувалося піднесення матеріального та культурного рівня гірників. Зростала заробітна плата, відбудовувався і розширювався житловий фонд, почалися роботи по благоустрою міста та рудничних селищ. Рада Народних Комісарів Української РСР встановила міську межу і відвела для нового будівництва 5258 десятин землі. Вперше в місті стали прокладати тротуари, мостові. VIII окружний з'їзд Рад Криворіжжя ухвалив рішення про спорудження в місті водопроводу. Одразу ж розпочалися будівельні роботи.

В басейні працювало 9 загальноосвітніх шкіл. Відкривались гірничопромислові школи та професійно-технічні курси. В 1922 році на руднику ім. Жовтневої революції відкрився вечірній гірничий технікум, на базі якого пізніше було створено гірничорудний інститут. При технікумі працював інтернат.

Великою подією в культурному та політичному житті гірників був вихід 7 грудня 1924 року робітничої газети «Красный горняк» (нині «Червоний гірник»). Для задоволення культурних запитів трудящих працювало 6 клубів, 21 червоний куток, 10 бібліотек. Велика увага приділялась ліквідації неписьменності. Газета «Правда» повідомляла, що в 1925 році на рудниках Криворіжжя діяло 18 пунктів ліквідації неписьменності. Робота велась так, щоб до 1 травня 1925 року в Кривбасі не було неписьменних.

Той період відзначений ще однією важливою подією: в 1921 році зародилась славна дружба між гірниками Дзержинського рудника і Мансфельда (НДР). Дзержинці відпрацювали кілька додаткових змін і зароблені гроші надіслали родинам мансфельдських гірників, які застрайкували. Ініціатором цього важливого заходу був Ф. О. Нетреба — секретар партійного осередку. Крім ма-

теріальної допомоги, дзержинці надіслали своїм братам по класу вітальні послання, підбадьорили їх. Пізніше мансфельдські гірники писали криворіжцям, що їх підтримка ще вище підняла бойовий дух шахтарів і їх родин. Встановилася міцна дружба, яка продовжується до наших днів.

Відбудувавши народне господарство, партія добилася значних успіхів у відродженні басейну, в піднесенні матеріального та культурного рівня трудящих. Але гірничорудна промисловість тоді ще не досягла навіть і половини довоєнного рівня. Вимагалось велике напруження сил, щоб завершити відбудову Кривбасу.

VIII. Велетень набирає сили

В період соціалістичної індустріалізації радянський народ, керований Комуністичною партією, завершив відбудову Кривбасу, заклав міцні основи для його піднесення в майбутньому. Партійна організація гірники Криворіжжя одностайно підтримали курс ХV з'їзду на індустріалізацію країни, рішуче засудили троцькістів та капітулянтів. XIII окружна партконференція Криворіжжя (листопад 1927 рік) зазначила, що опозиція не завоювала на свій бік жодного члена партії від верстата. Демонструючи вірність ленінізму, робітники подавали заяви про прийом в партію.

— Ми твердо заявляємо,— сказав, вітаючи конференцію, голова делегації робітників рудника ім. Карла Лібкнехта Курбатов,— що опозиціонерам немає місця в партії. Ми запевняємо ленінську партію, що в будь-яку хвилину готові поповнити її лави. Від імені робітників: